

DEMİRCİ İLÇESİ SÖZ VARLIĞININ DİVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TEKİ İZLERİ TRACES OF DEMİRCİ DISTRICT VOCABULARY IN DİVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK

Cihan ÇAKMAK*

Öz

Binlerce yıllık köklü bir geçmişi olan Türk dili sahip olduğu birikimi, kurduğu güçlü devletler ve ortaya koyduğu sağlam eserlerle sürdürmeye devam etmektedir. Türkçenin ilk yazılı belgeleri olarak kabul edilen Orhun Yazıtlarının ardından kaleme alınan Divânu Lugâti't-Türk, Kutadgu Bilig, Atebetü'l-Hakayık, Satıraltı Kuran Tercümelere Türkçenin gücünü gösteren vesikalar olarak önümüzde durmaktadır.

Anadolu ağızları Türkçenin arkaikliğini gösteren en önemli envanterler arasında yer almaktadır. Bilhassa yaşı seksenin üzerinde olan Anadolu köylüsünün kullandığı dil malzemesinde 11. yüzyılın eşsiz eseri Divânu Lugâti't-Türk'ün izlerini görmek mümkündür.

Bu çalışmada Manisa ili Demirci ilçesine bağlı Mahmutlar ile İrişler köylerinde tespit edilen söz varlığı ile Divânu Lugâti't-Türk ve Derleme Sözlüğü karşılaştırılacak ve Demirci ağzının arkaikliğine dair tespitlerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Divânu Lugâti't-Türk, Demirci Ağzı, Söz Varlığı Araştırması.

Abstract

Turkish language with a long established history for thousands of years maintains its build up thanks to powerful states that have been founded and durable works that have been presented. Divânu Lugâti't-Türk, Kutadgu Bilig, Atebetü'l-Hakayık, Satıraltı Kuran Translations that were written after Orkhon Inscriptions which is accepted as first inscribed documents of the Turkish language, are representing the credentials showing the power of Turkish language.

Anatolian dialects are one of the most important inventories that shows the archaic identity of Turkish language. Especially, in the speeches of 80 years old and older Anatolian peasants, it is possible to encounter with the traces of Divânu Lugâti't-Türk which is the unique work of 11th century.

In this study, the existing language that is detected in Mahmutlar and İrişler villages of Demirci district in Manisa and Divânu Lugâti't-Türk and Derleme Dictionaries is going to be compared and the archaic identity of Demirci dialect is going to be determined.

Keywords: Divânu Lugâti't-Türk, Demirci Dialect, Lexicology Research.

1. Giriş

11. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınan Divânu Lugâti't-Türk içerdiği 8000'e yakın madde başıyla Türk dilinin eşsiz bir hazinesi konumundadır. Modern bir diyalektolog gibi çalışan Kâşgarlı Mahmud, Türklerin meskun olduğu bölgelerdeki söyleyiş farklılıklarını da kaydetmiştir. Bu itibarla 11. yüzyılda Türklere ait pek çok detayı bünyesinde barındıran Divân, hala incelenmeyi beklemektedir.

Tarihi süreçte Manisa ilinin kuzeyinde yer alan bir uç beyliği olan Demirci Etiler, Frigyalılar, Lidyalılar, Persler döneminden itibaren önemli bir yerleşim yeri olarak kullanılmıştır (Boyacıoğulları-Alakese, 1972, 346). Gerek coğrafi konumu gerekse tarihi zenginliği Demirci yöresinde kullanılan ağız özelliklerine de yansımaktadır. Zengin bir söz varlığına sahip Demirci'ye has şu karakteristik kelimeler dikkat çekmektedir: "obu, abba 'hayret ifade eder', ezi 'köşe', kısık 'dar sokak', cıba 'çocuk', parpıl 'aptal', sıtarasız 'zevzek, lüzumsuz boş yere konuşan', nevinsiz 'sevimsiz, zevzek', andıcında 'karşısında', enkini enkilce etme 'elindeki işi öyle yapma', bodye 'mektepe forması', dend, 'haydi', mah 'al', nadek 'salça', dayı 'güzel', göde 'şişman', aydaş 'çok zayıf', biyo 'bir kere', künge 'çöp', ebergel 'aliver', ösenyn¹ 'öyledir', yalım 'galiba', tüngüdü 'atladı', durago 'burada dur', aşarı 'aşağı', haney 'sofa', donbey 'manda', seyirt 'koş', kapaksız 'terbiyesiz', sıtarasız 'şımarık durmak' vb." (Boyacıoğulları-Alakese, 1972, 293).

2. İnceleme Yöntemi

Manisa ilinin merkeze en uzak ilçesi konumunda olan Demirci, 14. yüzyılda Saruhanlı Sancağına bağlı olarak varlık göstermiş kadim bir yerleşim bölgesidir. Çalışmamızda Demirci ilçesinin doğusunda yer alan İrişler ile batısında konumlanan Mahmutlar köylerinden derlenen söz varlığı önce Türk Dil Kurumu

* Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, cihancakmak1818@gmail.com

¹ösen

yayını Derleme Sözlüğü, ardından da Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun ile Prof. Dr. Ziyat Akkoyunlu'nun birlikte hazırladıkları *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün son yayınındaki dil malzemesiyle mukayese edilecektir. Derlemede tespiti yapılan madde başı ile Derleme Sözlüğü arasında anlam farklılığı olması durumunda söz konusu kelimeye dair dipnotlarda açıklamalara yer verilecektir.

2018 yılının Ağustos ayında Manisa Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi ile Demirci Belediyesi arasında imzalanan Bilimsel İşbirliği Protokolüne istinaden Demirci'ye bağlı 78 köy gezilerek derleme çalışmaları yapılmasına dönük bir planlama yapılmıştır. Hâlihazırda söz konusu protokol çerçevesinde saha çalışmaları devam etmektedir.

Bu çalışmada ilk olarak derleme yapılan köylerden tespit edilen söz varlığına yer verilmiş, ardından aynı madde başına ait *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te geçtiği şekli ve anlamı yazılmıştır. Çalışmanın sonunda Mahmutlar ve İrişler köylerinden derlenen söz varlığının toplu bir listesine yer verilecektir.

3. Söz Varlığı İncelemesi

abbecik²: tertemiz (DS I: 10) ◇ **apak**: Oğuzcada bembayaz (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 553).

arıll (II): ondan, onun için (DS I: 269) ◇ **arıll**: çok (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 553).

ak³: beyaz; ak (DS I: 135) ◇ **āk~ak**: Oğuzcada beyaz 53/39, 79/68 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 545).

ağırlık⁴: başlık parası (DS I: 92) ◇ **agırlık⁵**: itibarlı, ikram, ihsan 70/56 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 543).

alanj: düzlük, meydan; açıklık, düzlük yer (DS I: 194) ◇ **alanj**: düz, düzlük 80/68 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 547).

alık⁶: aptal, budala bkz. **aluk** (DS I: 134) ◇ **alıg**: kötü şey, kötü kişi 44/30, 193/165 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 547)

andık⁷: sırtlan (DS I: 260) ◇ **andıg**: kalbur ve eleğin kasnağı 72/58 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 550).

aş⁸: yemek (DS I: 348) ◇ **aş~ aş**: yemek. 14/8, 34/21, 50/35, 53/38 vd. (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 559).

aşlık⁹: yemeklik; aşlık: mutfak (DS I: 360-361) ◇ **āşlık~aşlık**: Oğuzlarda buğday 70/55, 187/160, 369/292 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 560).

arık¹⁰: zayıf, cılız (DS I: 316) ◇ **arık**: Oğuz ve Kıpçak lehçesinde cılız 45/31 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 554).

atık¹¹: geriye kalan, fazla (DS I: 369) ◇ **artuk**: fazla, fazlalık 62/48, 336/272 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 558).

azık¹²: yolcu yiyeceği (DS I: 444) ◇ **azuk**: azık, yiyecek 5/3, 12/7, 45/31, 191/164 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 568).

bamak: parmak (DS I: 512) ◇ **barmak**: bkz. *çıçalak*, *çıçamuk*, *ernek*, *ernek*¹³

bala: çocuk, yavru (DS I: 496) ◇ **bala**: kuş yavrusu; genel olarak hayvan yavrusu (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 572).

belemek¹⁴: göze çarpmak (DS I: 610-611) ◇ **bele-**: melemek (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 582).

bıldır: bkz. *bildir*: geçen yıl (DS I: 690) ◇ **bıldır**: geçen yıl 229/199 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 585).

bızık: bkz. **bıza**: buzağı (DS I: 673) ◇ **buzagu**: buzağı 41/28, 224/194, 263/229, 419/329, 482/386 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 605).

birbir: yabancı olamayan, akraba, yakın. (DS I: 698) ◇ **bir bir**: birbiri 125/111, 133/116, 371/293 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 589).

bit- (III)¹⁵: tükenmek, yeşermek (DS I: 712) ◇ **büt-**: Kıpçak lehçesinde bitki vermek, yavrusu doğmak, herhangi bir şey yaratılmak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 608).

boğasık¹⁶: bkz. *baarsak* (DS I: 446) ◇ **bağirsuk**: bağırsak 251/220 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 570).

²bkz. *appak*, *apappak*, *apabak*, *apağ*, *apah*, *apak*, *apakbak*, *apambak*, *apapbah*, *apapbak*, *apappacık*, *apappak*, *apbacık*, *apappacık* vb. (DS I: 10-11).

³ak: tülbent, baş örtüsü, beyaz yaşmak. 2. İç çamaşırı (DS I: 135).

⁴ağırlık: 1. bütün ev eşyası. 2. yaylaya çıkarılan bütün ev eşyası (DS I: 92).

⁵Kelime "ihsan, ikram" anlamlarıyla bugün **agırlık**: "başlık parası" anlamına yakınlık göstermektedir.

⁶aluk (II): 1. delidolu, aklıma geleni yapan. 2. alık, aptal, sersem. (DS I: 234).

⁷andık (I): 1. sırtlan. **andık (II)**: 1. hödük, görgüsüz, anlayışsız. 2. kuvvetli, iri. 3. terbiyesiz, şımarık (DS I: 260).

⁸aş (I): 1. bulgur pilavı. 2. pirinç pilavı. 3. bulgurdan yapılan sulu pilav. 4. çorba. 5. nişasta şeker ve su ile yapıla bir çeşit tatlı. 6. tarhana 7. buğday unundan yapılan erişte. 8. fırınlanmış mısır kırıklarından yapılan bir çeşit yemek. 9. zeytin tanesinin mengenede sıklıktan sonra kalan posası (DS I: 348).

⁹aşlık (II): 1. buğday, mısır gibi tahıl, bunlardan yapılan çorbalık, bulgur gibi yemeklikler. 2. yemeklik, sebzelik (DS I: 360-361).

¹⁰arık (II): 1. zayıf, cılız, sıska (DS I: 316).

¹¹atık (I): olmuş, bitmiş, tamamlanmış (DS I: 369). Demirci ilçesine bağlı İrişler köyü ağızlarında görülen *artuk* kelimesindeki *r* sesi düşmüştür. Günümüzde kelime *atık* şeklinde "fazla" anlamıyla kullanılmı sürdürmektedir.

¹²azık: bkz. (*azıg*, *azığa*, *azıh*, *azıklık*, *azıh*, *azık*, *azıkluk*, *azıh*) azık. (DS I: 444).

¹³"çıçalak: serçe parmak (Ercilasun-Akkoyunlu 621) // çıçamuk: yüzük parmağı (Ercilasun-Akkoyunlu 621); çıçamuk: küçük parmak (EUTS: 61) // ernek-ernek: parmak (Ercilasun-Akkoyunlu 643); ärngäk: parmak (EUTS: 75)" (Çakmak, 2015: 136).

¹⁴belemek: çocuğu kundaklamak; bulamak, bulaştırmak; beşik sallamak (DS I: 610-611).

¹⁵bit- (III): birden ortay çıkmak. (DS I: 712).

¹⁶baarsak: bağırsak (DS I: 446).

- böyük:** bkz. böyüh, büyük: büyük (DS I: 774) ◇ **bedük~beđük:** büyük, yüce 59/45, 181/155, 193/166, 249/219, 250/219, 518/417 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 580).
- boyunduruk¹⁷:** boyunduruk. (DS I: 747) ◇ **boyunduruk:** boyunduruk, iki öküzün boynu üzerine konulan ağaç parçası 523/424 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 597).
- dünür¹⁸:** 1. Kız görmeye giden kimse, görücü. 2. Kız istemeye giden kimse, elçi (DS II: 1632) ◇ **tünür:** kadının yakınları, kardeşler, baba ve anne 323/263, 603/494, 607/498 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 909).
- dünürle-:** bkz. **dünürlük¹⁹** ◇ **tünürle-:** birini dünür saymak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 909).
- buynuz:** boynuz (DS I: 808) ◇ **münüz:** bütün hayvanların boynuzu, boynuz 30/17, 251/221, 428/335, 603/495 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 767).
- bürçük²⁰:** bkz. **birçek:** çam pürçeği (DS I: 698) ◇ **bürçek:** insanın kakülü; atın perçemi 239/207 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 607).
- çat²¹:** kavşak (DS II: 1086) ◇ **çat:** kuyu 508/407 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 617).
- çat-:** bkz. **çatmağ:** sataşmak (DS II: 1092) ◇ **çat-:** Oğuz lehçesinde oğlağı kuzuya katmak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 617).
- çekiş-:²²** kızmak (DS II: 1114) ◇ **çekiş-:** noktaları koymakta yardım etmek veya yarışmak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 618).
- çıbık:** bkz. **çıbıh:** çubuk (DS II: 1157) ◇ **çıbık:** dalların taze çubuğu ince dal, değnek 160/139, 191/163, 265/233 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 620).
- çilen** bkz. **çileme²³:** (DS II: 1215) çilenti ◇ **çile-:** ıslatmak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 625).
- çopurlu²⁴:** dağınık, pis, kirli (DS II: 1269) ◇ **çöpür:** keçi kılı ~ **çöpürülen-:** keçi kılları çıkmak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 629).
- çömeş-:** bkz. **çömmek²⁵:** çömmek (DS II: 1287) ◇ **çömüş-:** derine dalmak; düşman saflarına katılmak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 628).
- çümen:** çimen (DS II: 1308) ◇ **çümgen:** çayır ve ayrık otu 222/192 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 630).
- dede²⁶:** (DS II: 1397) ◇ **dede:** baba. 542/443 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 631).
- ebe:** nine, büyükanne (DS III: 1649) ◇ **ebe:** anne 55/41 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 632).
- eğrim:** eğri büğrü (DS III: 1685) ◇ **eğrim:** suyun toplandığı yer, su birikintisi 66/52 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 635).
- enik:** kedi ve köpek yavrusu (DS III: 1757) ◇ **enük:** aslan, sırtlan, kurt ve köpeğin yavrusu 49/34 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 639).
- enikle-:** kedi yada köpek doğurmak (DS III: 1649) ◇ **enükle-:** yavrulamak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 639).
- eşsek:** eşek (DS III: 1795) ◇ **eşgek:** eşek 68/54, 70/56 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 646).
- evin²⁷:** öz, çekirdek (DS III: 1807) ◇ **ewin:** tahıl tanesi 51/36, 54/40 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 650).
- gıra²⁸:** kırağı (DS III: 2051) ◇ **kıragu:** soğukta gökten düşen kırağı 224/194 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 713).
- gök (I):** olgunlaşmamış, ham (meyve için) (DS III: 2134) ◇ **kök:** yeşillik, ağaçlık alan (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 734).
- guy-²⁹:** katmak, doldurmak (DS III: 2203) ◇ **kuy-:** koymak, dökmek, boşaltmak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 752).
- güccük:** küçük, ufak (DS III: 2207) ◇ **kiçig:** küçük 59/45, 120/107, 196/168, 279/242, 36/259 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 719).
- güt-(I)³⁰:** beklemek (DS III: 2239) ◇ **küd-:** beklemek (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 754).
- irk-³¹:** biriktirmek (DS III: 2553) ◇ **irk-:** toplamak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 667).
- isli³²:** sıcak. bkz. **isliğ** ◇ **isig:** sıcak 48/34, 618/513 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 668).

¹⁷bkz. *boyundruk, boyuncak, boyundirek, boyuntrik, boyunsha* vb. (DS I: 747).

¹⁸bkz. *dünür, dövür, düğür, düğürçü, düğürçü, düğür, düngür, düngürçü, düñürçü, düürçü, düvür, düyürçü, düğürçü, düngürçü, düyürçü, düürçü* (DS II: 1632).

¹⁹**dünürlük:** 2. kız tarafı ile söz kesmek için yapılan toplantı (DS II: 1632). Ayrıca bu tabir ile ilgili Demirci ağızlarında *dünür gelmek, dünürçü olmak, dünürçü çıkmak, dünüre gitmek* vb. kullanımlar da görülmektedir.

²⁰**birçek [bürçek]:** saç, kakül, zülûf (DS I: 698).

²¹**çat (IV):** çakıl, küçük yuvarlak taş (DS II: 1086).

²²**çekiş- (I):** masrafı paylaşmak (DS II: 1114).

²³**çileme (I):** hafif ve ince yağın yağmur (DS II: 1215).

²⁴**çopurlu:** vücudunda çok miktarda kıl bulunan insan (DS II: 1269).

²⁵**çömmek:** ayaklar üzerine oturmak, çömmek (DS II: 1287).

²⁶**dede (II):** genç baba, ağabey (DS II: 1397).

²⁷**evin (I):** buğday tanesini olgunlaşmış içi, özü (DS III: 1807).

²⁸bkz. **gırağ (II):** kırağı (DS III: 2051).

²⁹**guy- (I):** koymak (DS III: 2203).

³⁰**güt-:** hayvan otlatmak (DS III: 2239).

³¹**irk-:** 1. tiksilmek. 2. çekinmek, ürkmek (DS III: 2553).

- kak:** meyve kurusu (DS III: 2599) ◇ **kak:** kurutulmuş, herhangi bir şey 407/318 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 677).
- kaş (I):** 1. Sarp kayalıklar, uçurum (DS IV: 2677) ◇ **kāş:** herhangi bir şeyin ucu veya kıyası 511/410 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 691).
- kakaç³³:** gaga ◇ **kakaç:** kir, pislik 180/154, 408/319 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 677).
- kakış- (II):** iteleşmek, birbirini itelemek (DS III: 2604) ◇ **kakış-:** karşılıklı kızmak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 678).
- kayran (I):** bkz. **kayrak³⁴:** balçık toprak. (DS IV: 2707) ◇ **kayır:** kum; yumuşak zeminli toprak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 695).
- koş-³⁵:** atmak, fırlatmak ◇ **koş-:** katmak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 731).
- kölge:** bkz. **kölgöy:** gölge (DS III: 2955) ◇ **kölik:** gölge, **kölige:** koyu gölge (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 736).
- oñ³⁶:** bolluk, çok ürün ◇ **oñ:** sağ, kolay (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 776).
- oku³⁷:** çağrı, davetiye (DS V: 3277) ◇ **okut:** yemeğe veya saltanata davet 37/24 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 773).
- oyuk³⁸:** bostan korkuluğu, oyuk (DS V: 3305) ◇ **oyuk:** Oğuz lehçesinde bostan korkuluğu ve yollara işaret için konulan taş 53/39, 55/40, 193/165 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 781).
- örük³⁹:** hayvanları bağlama ipi örük: örgülü, örülü olan her şey (DS V: 3354) ◇ **örk:** hayvan yuları ve at tavlasi 47/33 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 789).
- sağım:** süt sağma zamanı (DS V: 3515) ◇ **sagım:** bir sağımlık 200/171 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 799).
- saksak (I):** yapışkan (DS V: 3522) ◇ **sak sak:** kaleleri, surları ve atları düşmana karşı korurken, askerlerin uyanık ve tetikte bulunmaları için nöbetçilerin kullandığı, “uyanık olun” anlamında bir söz 167/145 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 801).
- sası:** tatsız, tuzsuz yavan (yiyecek) (DS V: 3551) ◇ **sası-:** kokuşmak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 808).
- siñ-:** bkz. sinlenmek⁴⁰: pusuya yatmak (DS V: 3645) ◇ **siñ-:** bir yere girip saklanmak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 824).
- soñ⁴¹:** son ◇ **soñ:** herhangi bir şeyin ve işin sonu, son 601/492 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 828).
- sorgeç, soğurgeç⁴²:** emzik (DS V: 3668) ◇ **sor-:** emmek (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 828).
- tal⁴³:** bir çeşit meşe ağacı (DS V: 3814) ◇ **tāl:** taze dal 208/178, 321/262, 513/412 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 848).
- tat⁴⁴:** sözleri kırıcı olan, kaba (DS V: 3843) ◇ **tat:** (Yağma ve Tohsuların nezdinde) Uygur kafirleri 30/16, 228/197, 265/233, 406/317, 413/324. (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 861).
- tolu⁴⁵:** dolu (DS V: 3955) ◇ **tolu:** dolu, boş olmayan 63/49, 548/447, 600/462 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 891).
- tura⁴⁶:** balkon, çardak (DS V: 3995) ◇ **turag:** sığınak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 901).
- ula⁴⁷:** erişten artan ip parçası (DS VI: 4033) ◇ **ula:** açık arazide yol gösterici işaret 58/44 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 920).
- uluk⁴⁸ (I):** tembel, beceriksiz (DS VI: 4036) ◇ **uluk:** eski, yıpranmış olan 46/32 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 921).
- ülü⁴⁹:** pay, hisse (DS VI: 4066) ◇ **ülüğ:** pay, hisse. 43/29, 49/34 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 932).
- ünle- (I):** seslenmek, çağırarak (DS VI: 4069) ◇ **ünde-:** seslenerek çağırarak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 932).

³² **isliğ:** sıcaktan vücutta meydana gelen kırmızı benekler (DS IV: 2558).

³³ **kakaç:** Derleme Sözlüğünde “gaga” anlamında kullanılan bir madde başı yer almamaktadır. *Kakaç* kelimesi “pastırma, kurutulmuş et; zıpkin; kötü; küçük sopa” vb. anlamlarda madde başı olarak listelenmektedir (DS III: 2600-2601)

³⁴ **kayrak:** taşlı, kumlu, ekime elverişli olmayan toprak (DS IV: 2707).

³⁵ **koş- (IV):** yollamak göndermek (DS III: 2935).

³⁶ **oñ (II):** çok bol, verimli (DS V: 3282).

³⁷ **oku:** 1. küçük armağanlarla yapılan düğün çağrısı. 2. armağan (DS V: 3277).

³⁸ **oyuk (III):** bostan korkuluğu (DS V: 3305)

³⁹ **örük (III):** hayvanı çayıra bağlamaya yarayan ip, yular, urgan (DS V: 3354).

⁴⁰ **sinlenmek:** gizlenmek, saklanmak (DS V: 3645).

⁴¹ **soñ vermek** (DS V: 3667).

⁴² **sormuk (I):** bebeklere tülbent içine tatlı konularak yapılan emzik (DS VI: 3668) bkz. *somruk, sorağaç, sorak, sormaç, samruk.* (DS V: 3668).

⁴³ **tal:** ardıç (DS V: 3814)

⁴⁴ **tat:** 4. kaba (kimse için) (DS V: 3843).

⁴⁵ **tolu (I):** buz tanesi biçiminde yağın kar, dolu (DS V: 3955).

⁴⁶ **tura (I):** 1. ev duvarlarını dış etkenlerden korumak için üzerlerine çakılan tahta perde. 2. Bahçe kapısını korumak için beşik örtüsü biçiminde tahtadan yapılan örtü (DS V: 3995).

⁴⁷ **ula(I):** kaba sesleniş; ula (II): at kuyruğu (DS VI: 4033).

⁴⁸ **uluk (I):** miskin, tembel, pasaklı (DS VI: 4036).

⁴⁹ **ülü (I):** 5. pay, kısmet (DS VI: 4066).

ür⁵⁰: şişirmek; havlamak (DS VI: 4072) ◇ **ür-**: havlamak, ürmek; üfleme (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 933).
üt⁵¹: ateşe tutmak (DS VI: 4081) ◇ **üt-**: kıl ütölemek, yakmak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 936).
yalın⁵²: alev (DS VI: 4147) ◇ **yalın**: ateşin alevi, alev 454/356 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 945).
yamır: yağmur (DS VI: 4157) ◇ **yamgur**: yağmur 461/365 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 947).
yasıl⁵³: gitmek (DS VI: 4194) ◇ **yasıl-**: terk edilip dağıtılmak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 956).
yaş⁵⁴: ıslak ◇ **yaş**: gözyaşı 380/299, 382/300, 479/383 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 957).
yaveş⁵⁵: yavaş (DS VI: 4206) ◇ **yavaş**: yumuşak huylu insan. (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 553).
yaz⁵⁶: sermek (DS VI: 4220) ◇ **yaz-**: yazmak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 962).
yeni⁵⁷: yeni (DS VI: 4247) ◇ **yanı**: yeni 189/161, 605/497 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 949).
yenge⁵⁸: dayı eşi (DS VI: 4247) ◇ **yenge**: ağabeyin zevcesi, yenge 610/503 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 966).
yirik: ayırık, yırtık (DS VI: 4281) ◇ **yirük**: yarık, gedik 452/355 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 978).
yol⁵⁹: koparmak ◇ **yul-**: yolmak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 986).
yuka: 1. ince, sığ (DS VI: 4315) ◇ **yuwka**: her şeyin incesi, ince 438/342, 458/362, 534/434, 576/474 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 990).

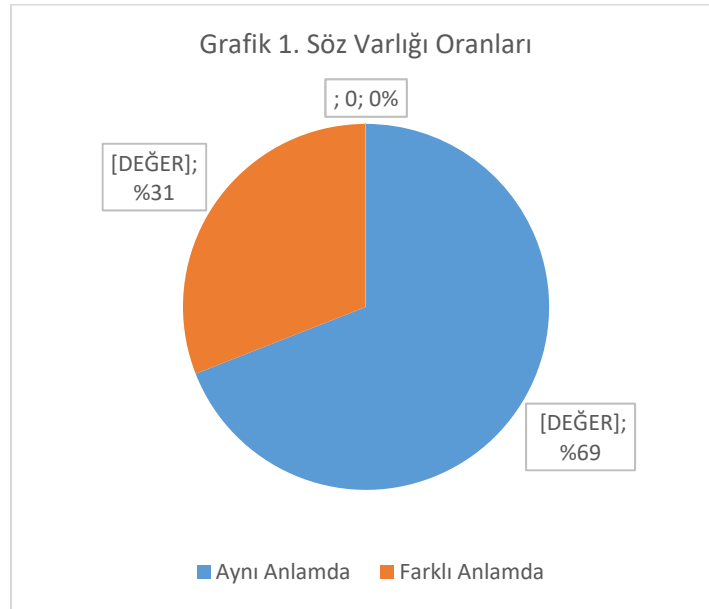
4. SONUÇ

1. Bu çalışmada Mahmutlar ve İrişler Köyleri söz varlığına ait toplam 84 kelimeye yer verilmiştir.

2. İnceleme sonucunda Demirci ağızlarında tespit edilen 84 kelimenin 58'inin Dîvânu Lugâti't-Türk ile aynı anlamda, 26'sının ise farklı anlamda kullanıldığı belirlenmiştir.

3. Dîvânu Lugâti't-Türk'te yer alan madde başları ile İrişler ve Mahmutlar köylerindeki söz varlığı arasındaki benzerliği göstermesi bakımından şu örnekler dikkat çekicidir: **çümen**: çimen (DS II: 1308) ◇ **çümgen**: çayır ve ayırık otu 222/192 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 630) // **kak**: meyve kurusu (DS III: 2599) ◇ **kak**: kurutulmuş, herhangi bir şey 407/318 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 677)//**kayran (I)**: bkz. **kayrak**: balçık toprak (DS IV: 2707) ◇ **kayır**: kum; yumuşak zeminli toprak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 695) // **oku**: çağrı, davetiye (DS V: 3277) ◇ **okut**: yemeğe veya saltanata davet.37/24 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 773) // **yalın**: alev (DS VI: 4147) ◇ **yalın**: ateşin alevi, alev 454/356 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 945).

4. Grafik 1. incelendiğinde halk ağzına ait söz varlığının %69'u Dîvânu Lugâti't-Türk ile aynı anlamda, % 31'i ise farklı anlamda kullanılmaktadır.

⁵⁰**ür-(II)**: üfürerek şişirmek (DS VI: 4072).

⁵¹**üt-(III)**: 1. koyun, tavuk vb. hayvanların kollarını, tüylerini yakmak (DS VI: 4081).

⁵²**yalın (VI)**: parlak (DS VI: 4147).

⁵³**yasıl-**: 1. eğilmek. 2. boyun eğmek (DS VI: 4194).

⁵⁴**yaş**: söz konusu Derleme Sözlüğünde "ıslak" anlamıyla yer almamaktadır. **yaş (I)**: akşamla yatsı arası. **yaş (II)**: çok çevik, sağlam. **yaş (III)**: çürük, güvenilmez (DS VI: 4198).

⁵⁵**yavaş** madde başı Demirci ağızlarında kullanılan anlamının dışında kullanılmaktadır (DS VI: 4206).

⁵⁶**yaz-(III)**: sermek, açmak, yaymak (halı, örtü yatak vb.) (DS VI: 4220).

⁵⁷**yeni**: yeni, son moda (DS VI: 4247).

⁵⁸**yenge**: 1. geline kılavuzluk eden kadın 2. düğün çağrıcısı. 3. evlenme işlerine aracılık eden kadın (DS VI: 4247).

⁵⁹**yol-(I)**: tırmalamak, yırtmak (DS VI: 4293).

5. Dîvânu Lugâti't-Türk'te aynı anlamda kullanılan *aşlık*, *çıbık*, *çümen*, *enik*, *kak*, *böyük* ve *bıldır* kelimeleri Demirci ağzında kullanılan frekansı en yüksek olan kelimelerdendir.

6. Bazı madde başlarının Dîvânu Lugâti't-Türk'te ufak ses değişiklikleriyle yer aldığı gözlenmektedir. Bunlar; çümgen "çimen", çömüş-, ewin "tahıl tanesi", küd- "gütmek, beklemek", okut "yemeğe veya saltanata davet", alıg "kötü kişi", bedük~beğük "büyük, yüce", azuk "azık, yiyecek", enükle "yavrulamak", eşşek "eşek", kölik "gölge", kıragu "soğukta gökten düşen kırığı" gibi.

7. İncelemede pek çok kelimenin Dîvânu Lugâti't-Türk'e kadar uzanması Demirci bölgesinin kadim bir Türk yurdu olduğunun en önemli göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Boyacıoğulları, A. Sedat, Alakase, Hasan (1972). *Her Yönü ve Her Şeyi İle Demirci*. İstanbul: Eko Matbaası.
- Çakmak, Cihan (2015). Dîvânu Lugâti't Türk'te Vücut ve Organ Adları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, C. 8, S. 41, s. 135-143.
- Çakmak, Cihan (2017). Demirci Ağzının Dîvânu Lugâti't Türk'teki Örnekleri, Manisa Celal Bayar Üniversitesi I. Uluslararası Demirci Sempozyumu (12-14 Ekim 2017), *I. Uluslararası Demirci Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, s. 124-132, Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Basımevi.
- DS: *Derleme Sözlüğü* (C. I-VI) (2009). (Haz. Ömer Asım Aksoy vd.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, Sezai (2017). *Gönül Dilinden Demirci*. Manisa: Kardeşler Matbaası, s. 164-174.
- EUTS: Caferoğlu, Ahmet (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kâşgarlı Mahmud (2014). *Dîvânu Lugâti't-Türk*. (Haz. Ahmet Bican Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ek 1: İRİŞLER VE MAHMUTLAR AĞZINDAN DERLENEN KELİMELER

İrişler Köyü

Kaynak Kişiler: Medine Dikmen (d. 1936), Emine Dikmen (d. 1941), Hüseyin Sevimli (d. 1948), Münevver Dikmen (d. 1947), Ayşe Dönmez (d.1944)

Mahmutlar Köyü

Kaynak Kişiler: Mehmet Akın (d. 1945), Halime Kırba (d. 1942), Osman Kırba (d. 1940)

abbecik: tertemiz

añıl (II): ondan, onun için.

ak: beyaz; ak.

ağırılık: başlık parası.

alañ: düzlük, meydan; açıklık, düzlük yer.

alık: aptal, budala.

andık: sırtlan.

aş: yemek.

aşlık: yemeklik; aşlık: mutfak.

arık: zayıf, cılız.

atık: geriye kalan, fazla.

azık: yolcu yiyeceği.

bamak: parmak.

bala: çocuk, yavru.

belemek: göze çarpmak.

bıldır: bk. bildir: geçen yıl.

bızık: bkz. bıza: buzağı.

birbir: yabancı olamayan, akraba, yakın.

bit- (III): tükenmek, yeşermek

boğasık: bkz. baarsak; bağırsak; bağırsuk

böyük: bkz. böyül, böyük: büyük.

boyunduruk: boyunduruk.

dünür: 1. Kız görmeye giden kimse, görücü. 2. Kız istemeye giden kimse, elçi

dünürle-: bkz. **dünürlük**; **tünürle-:** birini dünür saymak.

boynuz: boynuz.

bürçük: bkz. **birçek:** çam pürçeği

çat: kavşak

çat-bkz. çatmañ: sataşmak

çekiş-: kızmak.

çıbık: bkz. **çibiñ:** çubuk.

çileñ bkz. **çileme:** çilenti

çopurlu: dağınık, pis, kirli.

çömeş-: bkz. çömmek: çömmek.

çümen: çimen.

dede: dede: baba.

ebe: nine, büyükanne.

eğrim: eğri büğrü.

enik: kedi ve köpek yavrusu.

enikle-: kedi yada köpek doğurmak.

eşşek: eşek.

evin: öz, çekirdek.

gıra: kırağı.
gök (I): olgunlaşmamış, ham (meyve için).
guy-: katmak, doldurmak.
güccük: küçük, ufak.
güt-(I): beklemek.
irk-: biriktirmek.
isli: sıcak.
kak: meyve kurusu.
kaş (I): 1. Sarp kayalıklar, uçurum.
kakaç: gaga.
kakiş-(II): iteleşmek, birbirini itelemek.
kayran (I): bkz. **kayrak:** balçık toprak.
koş-: atmak, fırlatmak.
kölge: bkz. **kölgöy:** gölge.
oñ: bolluk, çok ürün.
oku: çağrı, davetiye.
oyuk: bostan korkuluğu, oyuk.
örük: hayvanları bağlama ipi örük: örgülü, örülü olan her şey.
sağım: süt sağma zamanı.
saksak (I): yapışkan.
sası: tatsız, tuzsuz yavan (yiyecek).
siñ-: bkz. **sinlenmek:** pusuya yatmak.
soñ: son.
yasıl-: gitmek.
sorgeç, soğurgeç: emzik.
tal: bir çeşit meşe ağacı.
tat: sözleri kırıncı olan, kaba.
tolu: dolu.
tura: balkon, çardak.
ula: eriştten artan ip parçası.
uluk (I): tembel, beceriksiz.
ülü: pay, hisse.
ünle- (I): seslenmek, çağırarak.
ür-: şişirmek; havlamak.
üt-: ateşe tutmak.
yalın: alev.
yamur: yağmur.
yaş: ıslak.
yaveş: yavaş.
yaz-: sermek.
yeñi: yeni.
yenge: dayı eşi.
yirik: ayrık, yırtık.
yol-: koparmak.
yuka: 1. ince, sıg.

Ek 2⁶⁰: DİVÂNÜ LUGÂTİ'T-TÜRK DİZİNİ

apak: Oğuzcada bembayaz.
añıl: çok.
āk~ak: Oğuzcada beyaz.
ağrılık: itibarlı, ikram, ihsan.
alañ: düz, düzlük.
alıg: kötü şey, kötü kişi.
andıg: kalbur ve eleğin kasnağı.
aş~ aş: yemek.
âşlık~aşlık: Oğuzlarda buğday.
arık: Oğuz ve Kıpçak lehçesinde cılız.
artuk: fazla, fazlalık.
azuk: azık, yiyecek.
barmak: parmak.
bala: kuş yavrusu; genel olarak hayvan yavrusu.
bele-: melemek.
bıldır: geçen yıl.
buzagu: buzağı.
bir bir: birbiri.
büt-: Kıpçak lehçesinde bitki vermek, yavrusu doğmak, herhangi bir şey yaratılmak.

⁶⁰Kaşgârlı Mahmud, Divânü Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin), (Haz: Ahmet Bican Erçilasun-Ziyat Akkoyunlu, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 538-995.

bağırsak; bağırırsuk: bağırsak.
büyük; bedük ~ beđük: büyük, yüce.
boyunduruk: boyunduruk, iki öküzün boynu üzerine konulan ağaç parçası.
tünjür: kadının yakınları, kardeşler, baba ve anne.
tünjürle-: birini tünjür saymak.
münjüz: bütün hayvanların boynuzu, boynuz.
bürçek: insanın kakülü; atın perçemi.
çat: kuyu.
çat-: Oğuz lehçesinde oğlağı kuzuya katmak.
çekiş-: noktaları koymakta yardım etmek veya yarışmak.
çubık: dalların taze çubuğu ince dal, değnek.
çilenti; çile-: ıslatmak.
çöpür: keçi kılı ~ **çöpürlen-:** keçi kılları çıkmak.
çömüş-: derine dalmak; düşman saflarına katılmak.
çümgen: çayır ve ayrık otu.
dede: dede: baba.
ebe: anne.
eğrim: suyun toplandığı yer, su birikintisi.
enük: aslan, sırtlan, kurt ve köpeğin yavrusu.
enükle-: yavrulamak.
eşgek: eşek.
ewin: tahıl tanesi.
kırağı: soğukta gökten düşen kırağı.
kök: yeşillik, ağaçlık alan.
kuy-: koymak, dökmek, boşaltmak.
küçig: küçük.
küđ-: beklemek.
irk-: toplamak.
isiğ: sıcak.
kak: kurutulmuş, herhangi bir şey.
kāş: herhangi bir şeyin ucu veya kıyısı.
kakaç: kir, pislik.
kakış-: karşılıklı kızmak.
kayı: kum; yumuşak zeminli toprak.
koş-: katmak.
kölik: gölge, **kölige:** koyu gölge.
oñ: sağ, kolay.
okut: yemeğe veya saltanata davet.
oyuk: Oğuz lehçesinde bostan korkuluğu, ve yollara işaret için konulan taş.
örk: hayvan yuları ve at tavalası.
sagım: bir sağımlık.
sak sak: kaleleri, surları ve atları düşmana karşı korurken, askerlerin uyanık ve tetikte bulunmaları için nöbetçilerin kullandığı, “uyanık olun” anlamında bir söz.
sası-: kokuşmak.
siñ-: bir yere girip saklanmak.
soñ: herhangi bir şeyin ve işin sonu, son.
yasıl-: terk edilip dağıtılmak.
sor-: emmek.
tāl: taze dal.
tat: (Yağma ve Tohsıların nezdinde) Uygur kafirleri.
tolu: dolu, boş olmayan.
turag: sığınak.
ula: açık arazide yol gösterici işaret.
uluk: eski, yıpranmış olan.
ülüg: pay, hisse.
ünde-: seslenerek çağırarak.
ür-: havlamak, ürmek; üfleme.
üt-: kıl ütölemek, yakmak.
yalın: ateşin alevi, alev.
yamgur: yağmur.
yaş: ıslak; yaş; gözyaşı.
yawaş: yumuşak huylu insan.
yaz-: çözmek.
yañı: yeni.
yenge: ağabeyin zevcesi, yenge.
yirük: yarık, gedik.
yul-: yolmak.
yuwka: her şeyin incisi, ince.